

ΑΙΤΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΟΠΟΙΗΣΗ – ΟΙ ΔΙΔΥΜΟΙ ΠΥΛΩΝΕΣ ΤΗΣ ΑΗΘΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Gerald Gutenschwager¹

Ομότιμος Καθηγητής Αρχιτεκτονικής Σχολής Πανεπιστημίου
Ουάσινγκτον στο Σάιντ Λούις, Μισούρι και Επιστημονικός Συνεργάτης
στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος.

Ομότιμο Μέλος, World Academy of Art and Science

Ο δρόμος προς την αρετή ήταν δύσβατος για τον Ηρακλή!

Περίληψη

Η ιστορία της ηθικής υπήρξε ταραχώδης. Μάστιγά της ήταν οι δίδυμοι πυλώνες της *αιτιοκρατίας* και της *πραγμοποίησης* (reification). Ο πρώτος είναι η πίστη ότι όλα τα πράγματα στο σύμπαν, και κοινωνικά και φυσικά, καθορίζονται από τους νόμους του Θεού ή/και της φύσης και ότι οι άνθρωποι απλώς ανακαλύπτουν αυτούς τους νόμους. Ο δεύτερος αναφέρεται στην τάση των ανθρώπων να ξεχνούν τις υποκειμενικές, *ανθρώπινες*, προελεύσεις όλων των σκέψεων, πεποιθήσεων, θεωριών, κτλ., και να τις μεταχειρίζονται σαν να ήταν ‘πράγματα’ (*res*), που ελέγχουν όλες αυτές τις οντότητες, συμπεριλαμβάνοντας και τους ανθρώπους, στους οποίους αναφέρονται. Για χιλιάδες χρόνια τα εξουσιαστικά συστήματα σκέψεως έχουν βασιστεί σ’ αυτές τις

---

¹ Ομότιμος Καθηγητής Αρχιτεκτονικής Σχολής Πανεπιστημίου Ουάσινγκτον στο Σάιντ Λούις, Μισούρι και Επιστημονικός Συνεργάτης στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος.

Ομότιμο Μέλος, World Academy of Art and Science

παραπλανητικές πρακτικές. Αυτό έχει απλοποιήσει το έργο των ηγετών και άλλων που έχουν επωφεληθεί από αυτές τις πεποιθήσεις, επειδή τους έχει απαλλάξει από οποιαδήποτε προσωπική ηθική ευθύνη για τις σκέψεις και τις πράξεις τους. Όμως, έχει επίσης εξυπηρετήσει τους κοινούς ανθρώπους, οι οποίοι, μαζί με τους ηγέτες, απαλλάσσονταν από την απεχθή διαδικασία του να εξετάζουν συνεχώς τις οντολογικές πεποιθήσεις τους, κάτι που είναι κυρίως αλήθεια εάν τα πραγματικά συστήματα ελέγχου στη κοινωνία μοιάζει να περιορίζουν τις ευκαιρίες να αλλάξουν τις πραγματικές καταστάσεις της ζωής έτσι και αλλιώς. Η τωρινή κατάσταση είναι όντως καταθλιπτική, δεδομένης της ευρύτατα διαδεδομένης απουσίας της ηθικής συνείδησης στην επιστήμη, ιδίως στην οικονομική επιστήμη, την ώρα της σοβαρής κοινωνικής κρίσης που καταπιέζει το δυτικό κόσμο και ειδικά καταστρεπτική για τους νέους ανθρώπους που φαίνεται να έχουν περιορισμένες ελπίδες για το μέλλον τους.

Τι είναι η αήθης κοινωνία;

Ως αήθη κοινωνία εννοούμε μια κοινωνία ανθρώπων που δεν έχουν ηθικές αρχές και που δεν μπορούν ή και δεν θέλουν να αναγνωρίσουν τη διαφορά ανάμεσα στο καλό και στο κακό και που πιθανόν να μην μπορούν καν να αναγνωρίσουν αυτή τη διαφορά, σαν μία έκφραση κοινωνιοπαθολογίας. Είναι μια κοινωνία ανθρώπων που δεν έχουν συνείδηση και που δεν ενδιαφέρονται εάν κάνουν κακό στο συνάνθρωπό τους ή στο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν. Ουσιαστικά είναι μια κοινωνία χωρίς τις συναισθηματικές και ηθικές αξίες και χωρίς τους περισσότερους θεσμούς, που χαρακτηρίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη και οι οποίοι ξεχωρίζουν τον άνθρωπο από τα ζώα. Η σημερινή αήθης κοινωνία είναι αποτέλεσμα πολλών χρόνων πολέμου της οικονομίας εναντίον της κοινωνίας (Polanyi 2001). Η οικονομία έχει τεράστια

επιρροή στη σημερινή κοινωνία. Η οικονομία με την εφαρμογή της ιδεολογίας της «ελεύθερης αγοράς» και της πίστης στην απέραντη ανάπτυξη έχει αντικαταστήσει όλες τις ανθρώπινες έννοιες με εμπορευματικές αξίες, όπως θα δούμε πάρα κάτω.

Πώς δημιουργήθηκε η αήθης κοινωνία;

Το πώς και γιατί ζούμε στη σημερινή αήθη κοινωνία είναι μια μακριά και περίπλοκη ιστορία. Μπορεί να πει κανείς ότι ξεκίνησε από τη στιγμή, που ο άνθρωπος απέκτησε ιδιωτική περιουσία μαζί με την εφεύρεση της γεωργίας και την εξημέρωση των ζώων, μια διαδικασία που άρχισε πριν από περίπου 10.000 χρόνια. Τότε, σιγά σιγά οι άνθρωποι έπαψαν να ζουν σε μικρές ομάδες, όπου είχαν δημιουργήσει ένα σύστημα κοινωνικού ελέγχου και οργάνωσης μετά από εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια βιολογικής και ανθρωπολογικής εξέλιξης και προσπάθειας. Σ' αυτές τις προϊστορικές κοινωνίες η κοινωνική οργάνωση βασιζόταν στην **αναγνώριση της εξάρτησης του καθένα από τους άλλους μέσα στην ομάδα και από τη φύση, που ήταν αναγκαία για την επιβίωση.** Αυτή η αναγνώριση ήταν και είναι η βάση του συναισθήματος της ηθικής, ένα πράγμα που δυστυχώς έχει χαθεί σιγά σιγά με την αύξηση του πληθυσμού και την πολυπλοκότητα της κοινωνίας, μαζί με τα επακόλουθα της ανωνυμίας και ιδιοκτησίας (Engels 2010 [1884]. Η Riane Eisler (1992 [1987]), από την άλλη μεριά, έχει υποστηρίξει ότι εισβολές από ανδροκρατούμενες ομάδες ζωοτρόφων στις πρώτες αγροτικές κοινωνίες της 'Παλαιάς Ευρώπης' και της Μέσης Ανατολής κατέστρεψαν την ισότητα της κοινωνικής τάξης που φαίνεται ότι είχε επιβιώσει μετά τον μετασχηματισμό των κοινωνικών ομάδων των κυνηγών και τροφοσυλλεκτών που είχαν προηγηθεί. Αναφέρει τη

Μινωική κοινωνία της Κρήτης ως το καλύτερο παράδειγμα αυτής της μορφής κοινωνικής ισότητας που εξακολουθούσε να υπάρχει, μια μορφή που σιγά-σιγά διαβρώθηκε μετά από τις εισβολές των Μυκηναίων και με την έκρηξη και το παλιρροϊκό κύμα στο νησί της Θήρας να παίζει επίσης κάποιο ρόλο, όπως φαίνεται. Ο φιλόσοφος Αριστοτέλης προσπάθησε να αντιμετωπίσει αυτό το πρόβλημα, όταν έγραφε για την ‘Ηθική’ και την ‘Πολιτική’. Αλλά και η τέχνη, ιδίως το θέατρο, βοηθούσε τους αρχαίους να καταλάβουν τη σημασία των ηθικών και πολιτιστικών διλημάτων.

Ο ρόλος της Θρησκείας στην εξέλιξη της ηθικής συνειδητότητας

Όμως, αυτό το διαλεκτικό πνεύμα της αρχαίας Ελλάδας χάθηκε με την άνοδο της μονοθεϊστικής θρησκείας. Δηλαδή, η θρησκεία στη δύση έδωσε τη δική της ερμηνεία για την ηθική, με έναν αρκετά δογματικό τρόπο, αλλά και με έναν κώδικα που ήταν και είναι σημαντικός, τουλάχιστον για όσους βρίσκονται, είτε μέσα είτε και έξω από την εκκλησία, που τους καθοδηγεί. Έπρεπε να πιστέψουν οι άνθρωποι ότι οι ηθικοί κανόνες προέρχονταν από εξωκοσμικές πηγές και έπρεπε να τους ακολουθούν χωρίς συζήτηση, χωρίς αμφιβολία: «Πίστευε και μη ερεύνα». Την ίδια στιγμή το κόστος της αμαρτίας, δηλ, αιώνια καταδίκη, ήταν ένα βαρύτατο φορτίο για τον μέσο άνθρωπο. Ίσως γι’ αυτό το λόγο η εξομολόγηση προστέθηκε, για να το ελαφρύνει.

Αυτό το σύστημα ηθικών αρχών ήταν αρκετά καλό για την εποχή του, και ακόμα και για σήμερα στην πραγματικότητα, εάν και όποτε οι άνθρωποι όντως το ακολουθούν. Δυστυχώς, όμως η εκκλησία δεν αναγνώρισε, και με κάποιο τρόπο εμπόδισε την εξέλιξη της ανθρώπινης γνώσης και της κοινωνικής οργάνωσης και μαζί μ’ αυτό την εξέλιξη της ηθικής. Αλλά πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι η ηθική συνείδηση

και πειθαρχία χάνονται, όταν ο άνθρωπος, ο ίδιος, χάνει την αίσθηση ότι συμμετέχει στη δημιουργία του συστήματος ελέγχου της προσωπικής και, ιδίως, της συλλογικής ή κοινωνικής ζωής.

Σαν ίσως ακούσιο αποτέλεσμα του πολύ κεντρικού ορισμού της ηθικής μέσω της οργανωμένης θρησκείας υπήρξε από καιρό σε καιρό το πρόβλημα της διαφθοράς, ένα πρόβλημα που είναι πιθανόν να συμβεί όποτε λείπει η δημοκρατία στην κοινωνική ιεραρχία και γενικά όταν υπερβολική εξουσία ασκείται στη κοινωνία, ακόμα και στο όνομα της θρησκείας. Έτσι η διαφθορά στην Εκκλησία ήταν αρκετά έντονη στις αρχές του 16^{ου} αιώνα όταν δημιουργήθηκε ένα κίνημα για μεταρρύθμιση, με αποτέλεσμα το Λουθηρανικό σχίσμα και τη γέννηση του Προτεσταντισμού σε όλη τη βόρεια Ευρώπη. Μεταξύ των Προτεσταντών η ηθική ήταν (και είναι) ένα θέμα ανάμεσα στον άνθρωπο και το Θεό του, κάτι που έμοιαζε με τους αρχαίους Γνωστικούς, πριν ο Παύλος μαζί με τους αρχηγούς της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οργανώσουν την ιεραρχία της εκκλησίας για καλύτερο έλεγχο του πλήθους (Κούτουλας 1997).

Αυτή η άμεση σχέση μεταξύ των ανθρώπων και του Θεού χρειαζόταν ένα διαφορετικό σύστημα ηθικής, όχι ένα σύστημα βασισμένο σε φιλότιμο και ντροπή με τη αναγκαία κοινωνική παρακολούθηση. Χρειαζόταν ένα πιο εσωτερικό αίσθημα του καλού και του κακού. Χρειαζόταν το αίσθημα της **ενοχής**. Το αίσθημα της ενοχής πρέπει να ενσωματωθεί στα πρώτα χρόνια της κοινωνικοποίησης, για να μείνει για πάντα στο υποσυνείδητο και να διαρκεί σε όλη τη ζωή του ανθρώπου. Είναι γι' αυτό το λόγο, συν το ότι το περιβάλλον στο βορρά είναι τόσο πιο πολύ ανελέητο, το ότι η προσωπική πειθαρχία μοιάζει να είναι πολύ σημαντική στη βόρεια Ευρώπη. Δυστυχώς, όμως, όταν το βάρος της ενοχής γίνεται ανυπόφορο, οι άνθρωποι έχουν τη τάση να το

ξεφορτώνουν σε όποιον άλλον μπορούν, και κοντά και μακριά, μια πρακτική που συχνά συνοδεύεται με την ελπίδα ότι αυτοί οι ίδιοι θα μοιάζουν πιο δίκαιοι. Επίσης αυτό συχνά έχει σαν αποτέλεσμα μια τάση για αυταρχισμό και μια ανάγκη για εκδίκηση για οποιαδήποτε παράβαση κανόνων από άλλους, ή και από τον ίδιο του τον εαυτό. Αυτό το ζήτημα είναι ένα πρόβλημα που φαίνεται να είχε ενοχλήσει τον Νίτσε σε όλη τη ζωή του! Από την άλλη μεριά σε τέτοιες περιπτώσεις οι άνθρωποι είναι πιο πρόθυμοι να εμπιστεύονται τον συνάνθρωπό τους, κάτι που προωθεί περισσότερη συνοχή και συνεργασία σε κοινωνίες μεγάλης κλίμακας. Γι' αυτό το λόγο η μεταγενέστερη εξέλιξη της θρησκευτικής ηθικής ήταν κάπως διαφορετική στο βορρά, μολονότι η άνοδος της αήθους επιστήμης, μαζί με τους αμφιθαλείς ποσοτικούς αδελφούς της, το χρηματικό ήθος και την πίστη στην διαρκή ανάπτυξη, θα παρήγαγαν, τελικά, μερικά από τα ίδια αρνητικά αποτελέσματα στο νότο.

Ποια είναι τα ευρήματα της ανθρωπολογίας;

Φαίνεται από την έρευνα της ανθρωπολογίας ότι αυτή η συναισθηματική αίσθηση του ήθους είναι μάλλον γενετικά έμφυτη στον άνθρωπο και στους ανώτερους πιθήκους, που ζούνε σε ομάδες όπου και καταλαβαίνουν ότι η επιβίωσή τους εξαρτάται από την ομάδα (Hauser 2006, Boehm 2012). Σε πρακτικό επίπεδο, ο έλεγχος σε μικρές ομάδες εξαρτάται από την σχεδόν πλήρη γνώση, που έχει ο καθένας για τη συμπεριφορά των άλλων, μαζί με τη πίεση που μπορεί να εξασκήσει η ομάδα στο άηθες άτομο, πχ, τη διακοπή της επικοινωνίας με τον παραβάτη ή την εκδίωξή του από την ομάδα και σε ακραίες περιπτώσεις, δλδ, μια δολοφονία, την εκτέλεσή του. Αυτές οι τεχνικές έχουν χρησιμοποιηθεί με επιτυχία, πχ, σε σχέση με κοινά προβλήματα, όπως με

τους κλέφτες και τους τζαμπατζίδες, πχ, ως αναγκαίο μέσον για να συντηρηθεί η συνοχή της ομάδας.

Όπως είπαμε πιο πάνω, η *έλλειψη συμμετοχής* που χαρακτήρισε τον κοινωνικό κόσμο μετά την εφεύρεση της γεωργίας, μαζί με την εξημέρωση των ζώων και με την επακόλουθη αύξηση του πληθυσμού, άρχισε να αραιώνει την ατομική συμμετοχή στον κοινωνικό έλεγχο. Η θρησκεία μετέφερε αυτόν τον έλεγχο στο μεταφυσικό επίπεδο, με την ιεραρχία της εκκλησίας ως εκτελεστή των κανόνων. Δηλαδή η ηθική συνείδηση έμεινε, αλλά οι αποφάσεις για το τι είναι ηθικό και τι ανήθικο έφυγε από τα συλλογικά χέρια των άμεσα ενδιαφερομένων ανθρώπων.

Εν τω μεταξύ, ένα από τα πιο σοβαρά ηθικά προβλήματα, που είχαν (και έχουν) να αντιμετωπίσουν οι κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες στις μικρές κοινωνίες, αλλά σε αρκετά σπάνιες περιπτώσεις, ήταν οι τύραννοι, οι πιο ισχυροί «άλφα» άνδρες που θέλανε να εκφοβίζουν και να ελέγχουν τους συνανθρώπους τους (Boehm 2012)). Αυτοί οι τύποι σήμερα βρίσκονται αρκετά συχνά στα σχολεία, όπου τους έχουν ονομάσει ‘μπούλοις’, από το αγγλέζικο, ‘bullies’, δλδ., ‘νταήδες’, κάτι που χαρακτηρίζει μόνο συγκεκριμένους άνδρες πριν και μετά από τους αρχαίους Ρωμαίους έως και σήμερα. Με την ανάπτυξη της γεωργίας, την απόκτηση της ιδιωτικής περιουσίας και της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους, οι «νταήδες» άρχισαν να ορίζουν οι ίδιοι το τι είναι καλό και τι κακό. Οι τροφοσυλλέκτες και κυνηγοί είχαν το τρόπο να ελέγξουν αυτούς τους τύπους. Με τη πάροδο του χρόνου όμως η έκφραση αυτή της συμπεριφοράς έχει επεκταθεί σε όλο και πιο μεγάλη κλίμακα μέχρι και στο διεθνές επίπεδο, όπου λέγεται ιμπεριαλισμός. Πάλι σ’ αυτή τη περίπτωση χάνονται οι συνθήκες συμμετοχής από τον κοινό άνθρωπο στην κοινωνική οργάνωση, μολονότι διαδίδεται η ιδέα της δήθεν συμμετοχικής δημοκρατίας από καιρό σε καιρό. Φυσικά και σ’ αυτή την

περίπτωση αλλοιώνεται το συναίσθημα της ηθικής, *καίτοι οι άνθρωποι συνεχίζουν να εξαρτώνται ο ένας από τον άλλον!*

Σαν αποτέλεσμα αυτής της πρόσφατης ιστορίας υπάρχει τώρα μια παράδοση στη Δύση που θέλει να πιστέψουμε ότι όλοι οι άνθρωποι, αλλά ιδίως οι άνδρες, χαρακτηρίζονται από αυτό που ονόμασε ο Νίτσε, η «Θέληση για Δύναμη». Αυτό είναι κάτι που ο Σάλινς (2008) στο βιβλίο του, *Η Δυτική ψευδαίσθηση της ανθρώπινης φύσης*, προτείνει ότι είναι μια παράδοση που μας οδηγεί να πιστέψουμε ότι οι μπούλεις, οι τύραννοι, οι ολιγάρχες, οι δικτάτορες, κτλ, είναι κάτι φυσικό, κάτι εγγενές στη βιολογία μας. Πάλι, κατά τον Σάλινς, αυτή η ψευδαίσθηση έχει εκφραστεί από πολλούς φιλοσόφους και ιστορικούς, συμπεριλαμβάνοντας το Θουκυδίδη, Τόμας Χομπς, Αδάμ Σμιθ, και πολλούς άλλους, όπως και από πολλούς θετικιστές κοινωνικούς επιστήμονες. Εάν όμως εξετάσουμε αυτή την έννοια στο πλαίσιο της ιεραρχίας των αναγκών του Μάσλο (1970) – ένα εννοιολογικό πλαίσιο μη διαθέσιμο στο Νίτσε την εποχή του – θα ήταν ίσως πιο σωστό να το ονομάσουμε η «Θέληση για Αυτό-πραγμάτωση», δηλ, η ανάγκη να γίνει κανείς όλα όσα είναι ικανός να γίνει, από ιδανική μητέρα ή πατέρα, έως αθλητής, μουσικός, ξυλουργός ή οτιδήποτε. Έτσι θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε το ότι η αυτοπραγμάτωση σε μορφή «θέλησης για δύναμη» χαρακτηρίζει μόνο λίγους ανθρώπους, ιδίως εάν δίνουμε έμφαση στη διαφορά ανάμεσα σε αρπακτική και αμυντική επιθετικότητα (Peterson and Shane 2004). Όντως, αλλιώς δεν θα ήταν τόσο εύκολο για τους τύραννους να αρπάζουν την εξουσία. Η θέληση για δύναμη είναι έτσι μάλλον σπάνια και βρίσκεται κυρίως σε άτομα που υποφέρουν από ψυχολογικές διαταραχές. Οι περισσότεροι άνθρωποι βρίσκουν συναισθηματική ικανοποίηση με εντελώς διαφορετικούς τρόπους και όχι μέσω της ανάγκης να επιβληθούν στους συνανθρώπους τους. Αυτό, το να

κάνουν το εκφοβισμό των άλλων να φαίνεται σαν κάτι φυσικό, εξυπηρετεί περισσότερο ως προπαγάνδα παρά ως επιστήμη, όπως ο (Κοινωνικός) Δαρβινισμός έχει εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της «ελεύθερης αγοράς».

Μέσα σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο ο Νίτσε (2003 [1913]) ονόμασε το αρχικό σύστημα κοινωνικού ελέγχου στις μικρές κοινωνίες η *Ηθική των Επιπτώσεων* (των πράξεων), οποίες επιπτώσεις ήταν σχεδόν πάντα εμφανείς σ' αυτές τις κοινωνίες. Το προτεσταντικό σύστημα ελέγχου με την ενοχή, το ονόμασε η *Ηθική των Προθέσεων*, κάτι πιο κατάλληλο σε μια πιο μεγάλη κοινωνία όπου οι επιπτώσεις δεν ήταν τόσο φανερές. Όμως, με την εξέλιξη της μαζικής κοινωνίας αναπτύχθηκε η ανάγκη για μια *Ηθική των Ακούσιων Επιπτώσεων*. Δηλαδή δεν αρκούσε να έχουν και να πραγματοποιούν οι άνθρωποι τις καλές προθέσεις, έπρεπε να παρακολουθούνται και να κρίνονται όλες οι επιπτώσεις των πράξεών τους. Σαν υποχρέωση αυτό ήταν πολύ δύσκολο, λόγω της πολυπλοκότητας της κοινωνίας και της δυσκολίας να ξέρει κανείς τις επιπτώσεις των πράξεών του. Εδώ η επιστήμη, ιδίως η κοινωνική επιστήμη, θα μπορούσε και έπρεπε να παίζει ένα σημαντικό ρόλο με το να αποκαλύψουν αυτές τις ακούσιες επιπτώσεις. Η απογοήτευση και τελικά ο μηδενισμός του Νίτσε σχετικά με τον τότε κόσμο, και ιδίως με τους φιλοσόφους, βασιζόταν, εν μέρει τουλάχιστον, στην ανικανότητα της μηχανιστικής και αιτιοκρατικής επιστήμης να εκπληρώνει αυτή την υποχρέωση. Η επιστήμη, για να παίζει ένα σημαντικό ρόλο στη μελέτη και εξέλιξη της ηθικής, θα έπρεπε να αναγνωρίζει το κοινωνικό-πολιτικό θέατρο το κοινωνιόδραμα (Burke 1959, 1965, 1968a, 1968b, 1969a, 1969b, 1973), Duncan 1968,1969), Lentricchia 1983), (Rueckert 1969), που είναι μια εξίσου σημαντική ουσία της **ανθρώπινης** πραγματικότητας,

μαζί και με τις διάφορες μηχανιστικές φάσεις που παρατηρούνται από καιρό σε καιρό.

Ποιο ρόλο έχει παίξει η κουλτούρα της επιστήμης στη δημιουργία της αήθους κοινωνίας;

Το πρόβλημα είναι ότι η επιστήμη και η ηθική κατοικούν σε δυο τελείως διαφορετικούς κόσμους, όπως ο C. P. Snow (2013 [1944]) υποστήριξε εδώ και πάνω από πενήντα χρόνια. Η επιστήμη βασίζεται επάνω στις πέντε γνωστές αισθήσεις. Έτσι αγνοεί και, συχνά, εξευτελίζει το αίσθημα της ηθικής ως εμπόδιο στη σωστή (ορθολογική) σκέψη, αναγκαία για την επιστήμη. Η ηθική και τα συναισθήματα ανήκουν στο βιολογικό μας παρελθόν και έτσι ανήκουν περισσότερο στο *υποσυνείδητο* του ανθρώπου. Σαν κοινωνικά φαινόμενα τα συναισθήματα και η ηθική είναι πολύ γνωστά στους οικονομικούς και πολιτικούς ηγέτες που τα χρησιμοποιούν, για να εμφυτεύουν τις σκέψεις και πράξεις που χρειάζονται για να κρατηθούν στην εξουσία. Εδώ χρησιμοποιούν την τέχνη, ιδίως την αφήγηση και το θέατρο, ακόμα και τη διαφήμιση, όπου οι ήρωες και οι κακοί συμβολίζουν τις κατάλληλες ή τις ακατάλληλες σκέψεις και συμπεριφορές. Η ειρωνεία είναι ότι μέσα στο θέατρο, που είναι η κοινωνική ζωή, η επιστήμη γίνεται ένα εξαιρετικό *τέχνασμα* για την άρχουσα τάξη, διότι έχει μεγάλο κύρος και μεγάλο σεβασμό στο θέατρο της ζωής. Εάν το λέει ένας επιστήμονας, ο οποίος είναι ο ήρωας του σύγχρονου κοινωνιοδράματος, πρέπει να είναι αλήθεια!

Η τωρινή φάση αυτής της ιστορίας ξεκινάει από τη στιγμή που η επιστήμη αντικατέστησε τη θρησκεία σαν πηγή αυθεντικής γνώσης. Αυτή η διανοητική και ηθική επανάσταση ήταν μακρόχρονη και επώδυνη. Τα πιο γνωστά θύματα ήταν ο Γαλιλαίος και ο Τζορντάνο

Μπρούνο, ο οποίος έδωσε και τη ζωή του για τη πίστη του, (ενώ δεν πρέπει να παραλήψουμε την περίπτωση της Υπατίας χίλια χρόνια νωρίτερα). Ένα αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης ανάμεσα στη θρησκεία και την επιστήμη ήταν ότι η επιστήμη έχει, μέχρι τώρα τουλάχιστον, αγνοήσει την **φιλοσοφική** διάσταση της αρχαίας Ελληνικής επιστήμης και έχει αφήσει την πνευματική και ηθική πλευρά της ύπαρξης στην όλο και περισσότερο μειούμενη σε επιρροή θρησκεία και κατά τ' άλλα στους 'περιφερειακούς' φιλοσόφους. Η επιστήμη από τότε έπρεπε πάντα να είναι "value-free", δηλ, ελεύθερη (και όχι 'μολυσμένη') από ηθικές αρχές. Έπρεπε να είναι μόνο αντικειμενική και ορθολογική, ερευνώντας τους νόμους της φύσης από μια θέση **απ' έξω από** αυτή τη φύση (και **έξω από τη κοινωνία**). Σαν παράδειγμα πρόσθετης επίπτωσης τέτοιας νοοτροπίας παραθέτουμε τη σκέψη του Ρόμπερτ Οπενχάιμερ (Robert Oppenheimer), ενός από τους επιστήμονες που δημιούργησαν την ατομική βόμβα:

Όταν βλέπεις κάτι που είναι «γλυκό» (όμορφο) τεχνολογικά, προχωρείς και το φτιάχνεις και συζητάς περί του τι να το κάνεις μόνο αφού έχεις την τεχνολογική επιτυχία. Έτσι έγινε με την ατομική βόμβα (Jacobs 2014),

και,

Δεν ξέραμε τίποτα για τη στρατιωτική κατάσταση στη Ιαπωνία. Δεν ξέραμε εάν θα μπορούσαν να αναγκαστούν να παραδοθούν με άλλο τρόπο ή εάν η εισβολή ήταν αναπόφευκτη (U.S. Atomic Energy Commission, 1954).

Ο Gar Alperovitz (1994) μεταξύ πολλών άλλων έχει τεκμηριώσει με μεγάλη λεπτομέρεια τη γνώση για το τι γινόταν σ' αυτή την εποχή,

για οποιονδήποτε με τη θέση του Oppenheimer που θα μπορούσε να ενδιαφερόταν!

Εκτός από την ορθολογική, αλλά αναγκαία αήθη μεθοδολογία της, η επιστήμη πιστεύει και στη **αιτιοκρατική** προσέγγιση του Νεύτωνα και του Ντεκάρτ (και επομένως, του Αδάμ Σμιθ, βέβαια). Η αιτιοκρατία είναι η πεποίθηση ότι όλα τα γεγονότα στο σύμπαν καθορίζονται από ‘φυσικούς’ νόμους που ισχύουν για πάντα και παντού. Ο Νεύτων πίστευε ότι αυτοί οι νόμοι προέρχονταν από το Θεό, ενώ πολλοί, εάν όχι οι περισσότεροι, επιστήμονες σήμερα είναι άθεοι και απλώς πιστεύουν ότι οι νόμοι είναι ενδογενείς και οι άνθρωποι απλώς τους ανακαλύπτουν. Υπάρχουν δυο πλεονεκτήματα σ’ αυτή τη πίστη. Πρώτον δίνει περισσότερο κύρος στους νόμους αυτούς και δεύτερον, απαλλάσσει τους επιστήμονες από κάθε αίσθηση ηθικής ευθύνης για ό,τι λένε και ό,τι κάνουν σαν επιστήμονες. Εφόσον αυτοί οι νόμοι προέρχονται από το Θεό ή από τη φύση, ο επιστήμονας είναι απλώς ο μεσάζοντας, ο αγγελιοφόρος, και όχι ο δημιουργός (κάτι που η κβαντική φυσική μοιάζει να ανατρέπει, βέβαια).

Αυτή η αιτιοκρατική προσέγγιση φαίνεται να είναι σε σύγκρουση με την διαλεκτική προσέγγιση του Ηράκλειτου. Αυτή η προσέγγιση υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν οικουμενικοί νόμοι στο σύμπαν, διότι το σύμπαν αλλάζει συνέχεια λόγω της σύγκρουσης ανάμεσα στα διάφορα στοιχεία: «Ο πόλεμος πατήρ πάντων», όπως έλεγε ο Ηράκλειτος, ή η «θέση-αντίθεση-σύνθεση», όπως έλεγε ο Χέγκελ. Ο Μαρξ στη διδακτορική του διατριβή εξέτασε τη διαφωνία αυτή μεταξύ της αιτιοκρατίας και της διαλεκτικής, όπως εκφραζόταν ανάμεσα στον Δημόκριτο και τον Επίκουρο, ο οποίος υποστήριζε την διαλεκτική άποψη, όπως και ο Μαρξ, βέβαια.

Επίσης αυτό έχει σχέση με ένα βασικό ανθρώπινο ψυχολογικό στοιχείο, δηλαδή, ότι οι περισσότεροι άνθρωποι προτιμούν έναν μάλλον αιτιοκρατικό κόσμο, έτσι και αλλιώς. Δεν θέλουν να πρέπει να σκέπτονται όλη την ώρα εάν αυτή η πραγματικότητα που αντιλαμβάνονται είναι αλήθεια ή όχι, ή αν λειτουργεί σωστά ή όχι, μία αδυναμία που έχει απασχολήσει το μεταμοντερνισμό, ιδίως στη μηδενιστική του μορφή. Εν τω μεταξύ αυτή η αιτιοκρατική μεροληψία συμπεριλαμβάνει και τους περισσότερους επιστήμονες, όπως περιγράφει ο Θωμάς Κουν (1970) στο βιβλίο του , *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Οι άνθρωποι δεν επιθυμούν την αλλαγή σε βασικές οντολογικές προϋποθέσεις, που συχνά απαιτεί να σκαλίζουν το υποσυνείδητό τους. Τους είναι πολύ οδυνηρό. Η άποψη του Ηρακλείτου ότι «τά πάντα ρεΐ», παραμένει έτσι, μόνο ρητό, δλδ, οι περισσότεροι άνθρωποι προτιμούν να ξεχνάνε την βασική έννοιά του, που εξηγεί γιατί υποκύπτουν σε νταήδες τόσο συχνά. Όπως έλεγε ο Νίτσε, αυτοί οι άνθρωποι στη «θέληση για αλήθεια . . . προτιμούν μια χούφτα βεβαιότητα από ένα ολόκληρο καρότσι γεμάτο από όμορφες πιθανότητες»!

Εν τω μεταξύ, οι ανθρωπιστές και οι φαινομενολόγοι κοινωνικοί επιστήμονες πιστεύουν ότι ο άνθρωπος και η κοινωνική πραγματικότητα που τον περιβάλλει κατασκευάζονται κοινωνικά και έχουν μια υποκειμενική και μια αντικειμενική διάσταση (Gutenschwager 2004). Η υποκειμενική διάσταση είναι οι σκέψεις, οι θεωρίες, οι εικόνες, τα πιστεύω, μαζί με τις ηθικές αρχές, κτλ, που έχει ο άνθρωπος, ατομικά και συλλογικά για την πραγματικότητα. Η αντικειμενική διάσταση περιλαμβάνει ό,τι πραγματικά υπάρχει στο περιβάλλον, με ό,τι μέσον μπορεί η επιστήμη ή άλλοι να τα παρατηρήσουν και να μετρήσουν. Οι θετικές επιστήμες δεν αναγνωρίζουν πολύ την υποκειμενική διάσταση, ή

μάλλον προσπαθούν να την εξουδετερώσουν με την προϋπόθεση της ορθολογικής και αήθους αντικειμενικότητας. Έτσι έχουν δημιουργήσει ένα τρόπο σκέψης, μια φιλοσοφία, που αποφεύγει το δίλημμα για το ρόλο του ανθρώπου και της ηθικής του στη κατασκευή της κοινωνικής (και της φυσικής;) πραγματικότητας. Είναι μια φιλοσοφία που επιτρέπει στους θετικούς κοινωνικούς επιστήμονες να δημιουργήσουν έναν κόσμο σύμφωνα με τη δική τους εικόνα, θα μπορούσε να πει κανείς.

Αυτό αναφέρεται στο μόνιμο πρόβλημα της **πραγμοποίησης** (reification), η τάση των ανθρώπων να ξεχνούν την **ανθρώπινη πηγή** όλων των ιδεών, των θεωριών και των πίστευων που έχουν για το φυσικό και κοινωνικό σύμπαν. Η λέξη 'reification' έχει ρίζες στη Λατινική λέξη 'res' (πράγμα), και η πραγμοποίηση είναι το να παίρνει κανείς μια ανθρώπινη ιδέα, μια σκέψη, μια αφηρημένη έννοια, και να τη μετατρέπει σε ένα αντικειμενικό 'πράγμα', πέρα και έξω από τον άνθρωπο. Το φαινόμενο που συνοδεύει αυτή τη ψευδαίσθηση, βέβαια, είναι να αφήνει αυτό το 'πράγμα' να ελέγχει τη ζωή του σαν να ήταν νόμος της φύσης ή του Θεού. Όλα αυτά είναι άσχετα με οποιαδήποτε αποδεικτικά στοιχεία μπορούν να συσσωρευθούν *μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της πίστης, ή 'υπόδειγμα' (paradigm)*, όπως αναφέρει ο Τόμας Κουν στο βιβλίο του. Αυτό είναι κάτι ιδιαίτερα ενοχλητικό στον κοινωνικό κόσμο όταν οι πραγμοποιημένες ιδέες εφαρμόζονται με τόσο συχνές ακούσιες επιπτώσεις.

Έτσι, πχ, μερικοί βιολόγοι και πολλοί άλλοι θεωρούν πως η μεγάλη πλειοψηφία των όσων πιστεύει και κάνει ο άνθρωπος, συμπεριλαμβάνοντας μέχρι και τον εγωισμό και την επιθετικότητα, κτλ, είναι έμφυτα και είναι γενετικά καθορισμένα, δλδ, προϊόν της «επιβίωσης των ισχυρών», όπως το έχουν κακώς εννοήσει και αποδώσει οι κοινωνικοί Δαρβινιστές, για να δικαιολογήσουν τη συμπεριφορά των

νταήδων. Πιθανόν, ίσως επίτηδες, οι κοινωνικοί Δαρβινιστές να έχουν διαστρεβλώσει την έννοια της αγγλικής λέξης ‘fit’. Μπορεί αυτή η λέξη να σημαίνει ‘καλή φυσική ή σωματική κατάσταση’, αλλά όχι αναγκαστικά ισχυρός. Μπορεί, όμως και να σημαίνει ‘κατάλληλος’ ή ‘ταιριαστός’, δλδ, ‘το παπούτσι ταιριάζει’, είναι το σωστό μέγεθος. Ο Δαρβίνος, βέβαια, θα εννοούσε το δεύτερο, δλδ, εάν ο οργανισμός ταίριαζε με το (καινούργιο) περιβάλλον θα επιβίωνε, άσχετα με το μέγεθος, την ισχύ ή οτιδήποτε άλλο (πχ, οι δεινόσαυροι).

Εν τω μεταξύ οι θετικιστικές κοινωνικές επιστήμες, μαζί με την συμβατική οικονομική επιστήμη πιστεύουν, όπως οι φυσικοί για τη φύση, ότι η αντικειμενική (κοινωνική) πραγματικότητα είναι ένας (Νευτώνειος) μηχανισμός. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση ο ανθρώπινος νους δεν παίζει κανένα σημαντικό ρόλο. Τι νόημα θα είχε μια ηθική συνείδηση σ’ αυτό το **αιτιοκρατικό σύμπαν**; Είναι τόσο προκαθορισμένο ως σαν ο θεός να το είχε σχεδιάσει. Ο άνθρωπος, ο ίδιος, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικών ηγετών, και ιδίως των ισχυρών «νταήδων», αλλά και των επιστημόνων στη δουλειά τους, δεν φαίνεται να έχει ανάγκη να αναλαμβάνει καμία ηθική ευθύνη γι’ αυτό που κάνει και γι’ αυτό που σκέπτεται! Όντως, μ’ αυτό το αιτιοκρατικό σύστημα πεποιθήσεων, **αυτοί δεν θα μπορούσαν να αναλαμβάνουν ηθική ευθύνη γι’ αυτό που κάνουν και σκέπτονται σε κάθε περίπτωση!**

Ποιο ρόλο έχει έπαιξε η κουλτούρα της οικονομικής επιστήμης στη δημιουργία της αήθους κοινωνίας

Το επόμενο βήμα στην εξέλιξη της επιστήμης ήταν η προσπάθεια του Αδάμ Σμιθ (Adam Smith) στο βιβλίο του, *The Wealth of Nations*, όπως και άλλων θετικιστών κοινωνικών επιστημών και φιλοσόφων προς το

τέλος του 18^{ου} και σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} και του 20ου αιώνα να συμμετέχουν στην επιστημονική επανάσταση με το να φτιάχνουν κοινωνικές επιστήμες με τις ίδιες αρχές μ' αυτές που είχαν οι φυσικές επιστήμες. Ο σκοπός τους ήταν να προσδώσουν το ίδιο κύρος στις κοινωνικές επιστήμες που απολάμβαναν οι θετικές επιστήμες (με τις ίδιες «αντισταθμίσεις», βέβαια). Έτσι αυτοί έβλεπαν και βλέπουν την κοινωνία μέσα στο ίδιο μηχανιστικό πλαίσιο που οι φυσικοί επιστήμονες έβλεπαν τη φύση, χωρίς να ρωτάνε εάν η συνειδητότητα που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο θα έκανε κάποια ποιοτική διαφορά στην οργάνωση της κοινωνίας σε σχέση με την οργάνωση της φύσης.

Παρ' όλη αυτή τη μηχανιστική αντίληψη, ο Αδάμ Σμιθ αισθάνθηκε την ανάγκη να σκηνοθετήσει, θεωρητικά, κάποιο είδος συνειδητότητας για τον άνθρωπο και κάποιο είδος εξηγητικού μοντέλου, που θα ενσωμάτωνε την εμφανή κοινωνική οργάνωση. Στην εποχή του Σμιθ η κοινωνική οργάνωση ήταν στο στάδιο της μεταβολής από την φεουδαρχία στο μερκαντιλισμό και βιομηχανικό καπιταλισμό, κάτι που επιθυμούσε, βέβαια, και ο ίδιος. Σ' αυτό το πλαίσιο ο Σμιθ πρότεινε τον ορθολογισμό (μαζί με μια υπονοούμενη απληστία) σαν τρόπο συνειδητότητας και για τη κοινωνική συνοχή, τα μαθηματικά της φυσικής. Η φυσική δεν περιελάμβανε καμία μορφή της συνειδητότητας (τουλάχιστον τότε), και αναγκάστηκε ο Σμιθ να σκηνοθετήσει επιπλέον διαστάσεις για τον 'οικονομικό άνθρωπο'. Έτσι, στράφηκε προς τον Δημόκριτο για την ιδέα του ατομισμού, όπως χρησιμοποιόταν στη αιτιοκρατική φυσική του Νεύτωνα και Ντεκάρτ.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο Σμιθ όρισε την ατομική συνειδητότητα και συμπεριφορά ως ορθολογισμό και σαν ανθρώπινο κίνητρο την αναζήτηση για προσωπική ικανοποίηση. Βέβαια, όλα καλά μέχρις εδώ, αλλά πώς θα μετρούσε αυτές τις έννοιες; Η επιστήμη θέλει ποσοτικά

στοιχεία. Δεν θα εκπλήξει κανέναν εάν πούμε ότι βρήκε το **χρήμα** ως το τέλειο **σύμβολο** της ικανοποίησης. Είναι απόλυτα ποσοτικό, όλοι μοιάζει να το θέλουν, και οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν ότι θα φέρνει τέλεια ικανοποίηση και ευτυχία. Αυτό θα μπορούσε να ήταν εν μέρει αλήθεια, αλλά μόνο με τη «χρυσή (όχι αναγκαστικά μαθηματική) τομή» του Αριστοτέλη, μια διάσταση της αρχαίας φιλοσοφίας, που ακόμα αγνοείται από τους περισσότερους επιστήμονες, για λόγους που εξηγήσαμε πιο πάνω. Επίσης, αγνοείται εντελώς όλη η φιλοσοφία των Επικούρειων και όλων των θρησκειών στην ανθρώπινη ιστορία, που δίνουν έμφαση σε **μη υλιστικές** διαστάσεις της ψυχικής ικανοποίησης και της ευτυχίας, αφού έχουν ικανοποιήσει τις βασικές ανάγκες για επιβίωση, φυσικά.

Εν τω μεταξύ, για να εκπληρώνεις τις ανάγκες για την ικανοποίηση και την ευτυχία στο κοινωνικό κόσμο της ‘ελεύθερης αγοράς’, *όταν όλοι οι άλλοι κάνουν τα ίδια*, πρέπει να είσαι και συ **αρπακτικός, πανούργος, και γενικά αήθης**. Εδώ είναι ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα. Ενώ ο Σμιθ ονόμασε το καινούργιο σύστημά του «ελεύθερη αγορά», για να είναι ελκυστικό στο κόσμο και για να νομίζουν οι άνθρωποι ότι είναι όντως ελεύθεροι, ήταν και είναι στην πραγματικότητα, σκλαβωμένοι σε ένα καινούργιο πλαίσιο αήθους σκέψης και πράξης του **αρπακτικού ατομισμού μέσα σε μία αήθη κοινωνία**. Ακόμα χειρότερα, με τη πάροδο του χρόνου, όπως το ολιγαρχικό και πλουτοκρατικό σύστημα εξελίχθηκε, είναι οι δυνατοί και πλούσιοι νταήδες που ορίζουν τις συνθήκες ζωής των ανθρώπων, οι οποίοι τότε ή θα υποκύψουν σ’ αυτές ή θα πεθάνουν από τη πείνα. Θα φαινόταν ότι η μόνη αληθινή ελευθερία που έχει ο σύγχρονος ‘ορθολογικός’ άνθρωπος, είναι η ελευθερία από ηθικούς περιορισμούς!

Ο αυτοπροσδιορισμένος ρόλος του Αδάμ Σμιθ ήταν να μεταφέρει την εξουσία σε μια καινούργια άρχουσα τάξη, από την εκκλησία και τους γαιοκτήμονες σε μια ως επί το πλείστον αγροτική κοινωνία, στους εμπόρους και βιομήχανους μέσα σε μια αναδύομενη αστική κοινωνία. Αυτό ήταν ο γνωστός μετασχηματισμός από την φεουδαρχική σε μια μερκαντιλιστική και έπειτα καπιταλιστική κοινωνία, κάτι που είχε ξεκινήσει πολλά χρόνια πριν στη Ιταλία με την αναγέννηση. Αυτός ο μετασχηματισμός συνοδευόταν με τη μεταφορά του διανοητικού κύρους από τη θρησκεία στην επιστήμη, χωρίς την οποία ο οικονομικός μετασχηματισμός, ο ίδιος, δεν θα μπορούσε να έχει πραγματοποιηθεί, δεδομένης της σημασίας της τεχνολογίας στην οικονομική ανάπτυξη.

Δυστυχώς όμως, η ιδεολογία και θεωρία του Σμιθ κατασκευάστηκαν με βάση μόνο τις μισές αλήθειες. Οι οντολογικές προϋποθέσεις δεν έχουν επανεξετασθεί από το καιρό που έχουν τεθεί σε εφαρμογή εδώ και πάνω από 200 χρόνια, δεδομένης της έλλειψης οποιασδήποτε φιλοσοφικής διάστασης στη οικονομική επιστήμη. Οι αλήθειες είναι πολύ γνωστές, πχ: α) η επένδυση του πλεονάσματος αντί της επιδεικτικής κατανάλωσής του, θα φέρνει ανάπτυξη, β) η επιστήμη και τεχνολογία είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη, λόγω της ικανότητάς τους να αυξάνουν τη παραγωγικότητα, γ) η οικονομική ανάπτυξη βελτιώνει την υλική ευημερία. Αλλά οι αναλήθειες είναι εξίσου σημαντικές: α) Η απεριόριστη οικονομική ανάπτυξη δεν είναι δυνατή λόγω της τάσης για υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου (όπως βλέπουμε σήμερα) και λόγω της φθοράς του φυσικού περιβάλλοντος, για να μη μιλάμε για τη φθορά των ανθρώπων, β) Η όλο και περισσότερη απόκτηση υλικών αγαθών τελικά δεν φέρνει ευτυχία, όπως βλέπουμε σήμερα στην αλλοτριωμένη καταναλωτική κοινωνία μας, γ) Ο όλο και περισσότερο προσωπικός πλούτος δεν προκαλεί κοινωνική εκτίμηση, αλλά μάλλον φθόνο και μια

αίσθηση αδικίας, δ) Η βελτίωση της υλικής ευημερίας δεν είναι οικουμενική, αλλά μάλλον εφαρμόζεται σε βάρος των πολλών για το όφελος των λίγων. ε) Ο ατομισμός και η ιδιοτέλεια δεν παράγουν το καλύτερο συνολικό σύστημα, παρ' όλες τις κομψές μαθηματικές αποδείξεις για το αντίθετο. Τελικά, οι (ανεξέλεγκτες) παραδοσιακές ηθικές αρχές της οικονομικής επιστήμης δεν είναι πολύ εποικοδομητικές, διότι συνίστανται από απληστία, φθόνο και φόβο, βασισμένες όπως είναι σε αρπακτικό ατομισμό.

Ενώ αυτό το σύστημα έχει πετύχει να ελευθερώσει τους ανθρώπους από το προηγούμενο φεουδαρχικό σύστημα της δουλοπαροικίας, τους έχει παγιδεύσει σε ένα καινούργιο είδος σκλαβιάς, κυνηγώντας το χρήμα και τα αγαθά σε βάρος όλων των άλλων ανθρώπινων ηθικών και θεσμικών αξιών. Βέβαια βλέπουμε μια τεράστια τεχνολογική πρόοδο τα τελευταία 200 χρόνια, μια πρόοδο που έχουν απολαύσει οι άνθρωποι του πρώτου κόσμου, αλλά, δυστυχώς, συνήθως εις βάρος των ανθρώπων του τρίτου κόσμου, για να μη μιλάμε για το φυσικό περιβάλλον. Για ένα διάστημα το 'κέρας της Αμάλθειας' των καταναλωτικών αγαθών που έρχονταν από τον αρπακτικό ατομισμό φάνηκε σαν να άξιζε τη θυσία των άλλων αξιών, αλλά τώρα που οι υπέρ-πανούργοι τραπεζίτες και μεσίτες δείχνουν, όπως έχουν κάνει τόσες άλλες φορές στο παρελθόν, το αληθινό πρόσωπο της «ελεύθερης αγοράς», οι άνθρωποι αρχίζουν να απογοητεύονται, χωρίς καμία ιδέα για το πού πρέπει να ψάξουν για καινούργια ελπίδα.

Όντως, όπως ο Carra (1982) έχει, με τόσο επιδέξιο τρόπο διευκρινίσει, είμαστε σε μία 'κρίσιμη καμπή' όπου πρέπει να εξετάσουμε τις οντολογικές μας προϋποθέσεις και να αρχίσουμε να ψάχνουμε για ένα καινούργιο κοινωνό-οικονομικό σύστημα - πράγμα πολύ δύσκολο! Αυτό αφορά ιδίως τους οικονομολόγους, οι οποίοι διαφωνούν για το εάν η αγορά πρέπει να είναι 'ελεύθερη' ή ελεγχόμενη από κυβερνητική

παρέμβαση – σαν να μην υπήρχε φανερή κυβερνητική παρέμβαση για να εγκαθιδρύσει και συντηρήσει την ‘ελεύθερη αγορά’ από τη πρώτη στιγμή της ύπαρξής της, όπως το περιγράφει ο Karl Polanyi (2001 [1944]). Σε κάποιο σημείο οι οικονομολόγοι (και όλοι οι επιστήμονες) πρέπει να αρχίσουν να αντιλαμβάνονται την κοινωνία σαν ένα **διανοητικό, πνευματικό και συναισθηματικό σύνολο**, και όχι σαν ένα αιτιοκρατικό μηχανισμό που συνίσταται από αυτόνομες μονάδες. Δεν μπορούμε να κλαδεύουμε (μεταφορικά) ένα κομμάτι του ανθρώπινου μυαλού με μια λοβοτομή, και να αγνοούμε το υπόλοιπο του μυαλού μαζί και με τη καρδιά, το σώμα, την κοινωνία του, την κουλτούρα του, και την ιστορία του και να το ονομάζουμε «οικονομικό άνθρωπο», και τότε να κατασκευάζουμε μια ολόκληρη επιστήμη πάνω σ’ αυτό το ακρωτηριασμένο (και πραγματοποιημένο) αντικείμενο. Πρέπει όλοι μας να καταλάβουμε ότι οποιαδήποτε οικονομική πολιτική είναι συγχρόνως και μια **κοινωνική και ηθική** πολιτική και το να μεταμορφώνουμε όλα τα πράγματα σε αγαθά και συγχρόνως να αγνοούμε το τεράστιο κόστος σε ανθρώπους και στο περιβάλλον είναι σκέτη μισανθρωπία. Δεν αποκαλούν τα οικονομικά «τρισάθλια (dismal) επιστήμη» χωρίς λόγο. Φαίνεται σαν να έχει ήδη περάσει προ πολλού η στιγμή για ένα νέο ξεκίνημα!

Ποιες επιπτώσεις έχει η αήθης κοινωνία στη νεολαία

Αυτή που πληρώνει το τίμημα, βέβαια, είναι η νεολαία. Όλα τα μέσα μαζικής επικοινωνίας βομβαρδίζουν τα παιδιά με την ανάγκη να αγοράσουν τα τελευταία «μαραφέτια» της τεχνολογίας. Στα παιδιά που οι γονείς τους μπορούν να τους τα αγοράσουν, καλλιεργείται το συναίσθημα ότι πρέπει να είναι υπερήφανα και να νομίζουν ότι έχουν φτάσει στη κορυφή της κοινωνίας. Όμως, όταν το χρήμα έχει (για άλλη μια φορά) αντικαταστήσει τις άλλες ανθρώπινες αξίες, το

συναισθηματικό κενό μένει και εκφράζεται με διάφορους τρόπους. Τα παιδιά πάλι που δεν μπορούν να έχουν τα καλούδια της τεχνολογίας είναι θυμωμένα με τους γονείς ή και με ολόκληρη την κοινωνία, που δεν τους επιτρέπει να συμμετέχουν στον «καταναλωτικό παράδεισο». Εάν προσθέσει κανείς τις μειωμένες πιθανότητες να βρουν μια θέση στη κοινωνία που θα τους επιτρέψει να συμμετέχουν σ' αυτόν τον «παράδεισο» στο μέλλον, καταλαβαίνουμε εύκολα το μεγάλο θυμό και την έλλειψη σεβασμού που έχει η νεολαία για τους μεγάλους, δηλ., για τους καθηγητές, τους γονείς, τους πολιτικούς, κτλ.

Εν τω μεταξύ, όλα τα άλλα μηνύματα που δέχονται τα παιδιά είναι αρνητικά έως μηδενιστικά. Πόλεμοι, εγκλήματα, απάτες, κλεψιές, διαζύγια, αυτοκτονίες, κτλ., κτλ. Η τηλεόραση δείχνει μόνο σκοτεινά αστυνομικά έργα και διεφθαρμένη συμπεριφορά. Ο σκοπός των μεγάλων «αρπακτικών» είναι να αποκοιμίσουν τον κόσμο με θλίψη μαζί και με «άρτον και θεάματα», και όσο λιγότερος ο άρτος, τόσο περισσότερα τα (συχνά μηδενιστικά) θεάματα, και για τους πολύ απογοητευμένους, βέβαια, τα ναρκωτικά.

Και για την συμβατική επιστήμη και την τεχνολογία; Μάλλον δεν παίρνουν είδηση! Επίσης, οι επιστήμονες και μηχανικοί που εργάζονται για τις «high tech», τις πολεμικές και τις φαρμακευτικές εταιρίες έχουν ακόμα λιγότερο λόγο να ανησυχούν. Βέβαια, όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι πρέπει να καταργήσουμε τον ορθολογισμό. Απλώς υπάρχουν άλλες διαστάσεις του ανθρωπισμού που πρέπει να σεβόμαστε μαζί με τον ορθολογισμό. Το να καταπιέζουμε και να αγνοούμε αυτές τις διαστάσεις εμποδίζει ακόμα και τον ορθολογισμό να λειτουργήσει σωστά. Και το συναίσθημα και η ηθική πρέπει να δουλέψουν δίπλα στον ορθολογισμό ως ζωτική ολότητα της ανθρώπινης ύπαρξης.

Ποιες ελπίδες έχει η νεολαία σ' αυτή τη ιστορική στιγμή;

Η κατάσταση είναι απελπιστική. Τουλάχιστον, έτσι φαίνεται επιφανειακά. Εν τω μεταξύ, κρυμμένοι από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και τη λαϊκή κουλτούρα και από τους περισσότερους συμβατικούς πανεπιστημιακούς, αλλά διαθέσιμοι στο διαδίκτυο, υπάρχουν χιλιάδες επιστήμονες και άλλοι που ψάχνουν για λύσεις για τα σημερινά προβλήματα της αλλοτρίωσης και της έλλειψης ηθικών αρχών. Ετερόδοξοι οικονομολόγοι, βιολόγοι, φυσικοί, ανθρωπολόγοι, κοινωνιολόγοι, αρχαιολόγοι, ομοιοπαθητικοί και εναλλακτικοί ιατροί, κτλ., όλοι ψάχνουν για νέες προσεγγίσεις και στη φύση και στην ανθρώπινη κοινωνία μέσα σε καινούρια πλαίσια, ιδίως της κβαντικής φυσικής και του ηλεκτρομαγνητικού σύμπαντος. Εκεί κρύβονται τα συναισθήματα, τα ένστικτα, οι ανθρώπινες «δονήσεις», οι ηθικές αρχές και όλη η καινούργια (αρχαία;) ιατρική, όπως επίσης και οι παγκόσμιες ανθρώπινες προσπάθειες να δημιουργηθούν μικρές κοινότητες με αλληλεξάρτηση. Αξίζει η νέοι να ψάχνουν και να πληροφορηθούν γι' αυτές τις προσπάθειες, μήπως και μπορέσουν να συμμετέχουν στη δημιουργία ενός νέου κοινωνικού συστήματος για το μέλλον. Θα είναι και για δικό τους όφελος να μάθουν ότι υπάρχει κάτι *πέρα* από την αιτιοκρατική επιστήμη με τον αρπακτικό ατομισμό και τα αγαθά του υλισμού που κυβερνούν τις σκέψεις μας σήμερα. Εκεί μπορεί και να βρουν την ήρεμη απόλαυση της ζωής, παρέα με τη φύση και με τους συνανθρώπους τους. Χρειάζεται, όμως, κατ' αρχήν, η συνειδητοποίηση για το τι ακριβώς συμβαίνει και γιατί συμβαίνει, για να μπορέσουν, κυρίως οι νέοι, να αντιδράσουν δημιουργικά και να διεκδικήσουν το δικαίωμα να ορίζουν οι ίδιοι τους όρους και τα όρια της ευτυχίας τους (Ray and Anderson 2000). Αυτό θα μπορούσε να τους απαλλάξει από το

επώδυνο βάρος του μεγάλου και ατελέσφορου θυμού και των τυχαίων και αναποτελεσματικών πράξεων βανδαλισμού. Για όσους διαβάζουν αγγλικά υπάρχουν πολλές πληροφορίες για προσπάθειες που γίνονται προκειμένου να δημιουργηθούν κοινότητες βασισμένες σε συνεργασία (Βλέπε co-intelligence.org).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alperovitz, Gar (1994), 2nd Revised Edition, *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam - The Use of the Atomic Bomb and the American Confrontation with Soviet Power*. London: Pluto Press

Boehm, Christopher (2012), *Moral Origins; The Evolution of Virtue, Altruism, and Shame*. New York: Basic Books

Burke, Kenneth (1959 [1937], *Attitudes Toward History*. Boston: Beacon Press

_____ (1965 [1935], *Permanence and Change*. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill Co. Ltd.

_____ (1968a), *Counterstatement*. Berkeley: University of California Press

_____ (1968b), *Language As Symbolic Action*. Berkeley: University of California Press

_____ (1969a), *A Grammar of Motives*. Berkeley: University of California Press

_____ (1969b), *A Rhetoric of Motives*. Berkeley: University of California Press

_____ (1973), *The Philosophy of Literary Form*. Berkeley: University of California Press

Capra, Fritjof (1982), *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture*. New York: Simon and Schuster

Eisler, Riane (1987), *The Chalice and the Blade; Our History, Our Future*. HarperSanFrancisco

Engels, Friedrich (2010 [1884]), *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Penguin Classics. Reissue Edition

Hauser, Marc D. (2006), *Moral Minds; The Nature of Right and Wrong*. New York: HarperCollins

Jacobs, Alan (2014), "The Two Cultures, Then and Now", in *Books and Culture: A Christian Review*, March-April

Koutoulas, Diamantis (1997), *Jesus and Paul*. Athens: Dion Publishers (in Greek)

Kuhn, Thomas (1970), 2nd Edition, *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press

Lentricchia, Frank (1983), *Criticism and Social Change*. Chicago: University of Chicago Press

Maslow, A.H. (1970), *Motivation and Personality*. 2nd Edition. New York: Harper and Row

Nietzsche, Friedrich (2003[1913]), *The Genealogy of Morals*. Mineola, N.Y.: Dover Publications, Inc.

Peterson, J.B. and M. Shane (2004), “The Functional Neuroanatomy and Psychopharmacology of Predatory and Defensive Aggression”, in J. McCord (ed), *Beyond Empiricism: Institutions and Intentions in the Study of Crime*. (Advances in Criminology Theory, Vol. 13) (pp. 107-146). Piscataway, N.J.: Transaction Books

Polanyi, Karl ((2001 [1944]), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press

Ray, Paul H., PhD and Sherry Ruth Anderson, PhD. (2000), *The Cultural Creatives; How Fifty Million People Are Changing the World*. New York: Three Rivers Press

Rueckert, William (Ed) (1969), *Critical Responses to Kenneth Burke*. Minneapolis: University of Minnesota Press

Sahlins, Marshall (2008), *The Western Illusion of Human Nature: With Reflections on the Long History of Hierarchy, Equality, and the Sublimation of Anarchy in the West, and Comparative Notes on Other Conceptions of the Human Condition*. Chicago: Prickly Paradigm Press

Snow, C.P. (2013 [1959]), *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Eastford, CT: Martino Fine Books

U.S, Atomic Energy Commission (1954), “In the Matter of J. Robert Oppenheimer”, p. 34